

Л. Степчина,
заступниця директора з НВР,
ліцей № 33, м. Житомир
e-mail: l.stepchyna@gmail.com

В. Тюрікова,
практична психологиня,
ліцей № 33, м. Житомир
e-mail: tyurikova17@ukr.net

М. Каленюк,
вихователька групи подовженого дня,
ліцей № 33, м. Житомир
e-mail: mkalenuk15@gmail.com

Адаптація дітей із інтелектуальними труднощами до навчання у спеціальному класі закладу загальної середньої освіти

Із упровадженням Концепції НУШ, Державного стандарту початкової освіти чільне місце в освітньому просторі займає робота з дітьми з особливими освітніми потребами, що мають порушення інтелектуального розвитку.

Однією з головних проблем інклюзивного навчання у закладі освіти є труднощі з адаптацією дітей із особливими освітніми потребами до умов загальноосвітньої школи, де відбувається докорінна перебудова всіх психологічних процесів дитини при переході до організованого шкільного навчання.

Процес адаптації дітей із порушеннями інтелекту є одним з найбільш складних для включення в освітній процес закладів загальної середньої освіти через наявність у них труднощів у комунікації, поведінці, сенсомоторному функціонуванні, орієнтації у навколишньому середовищі, соціальній адаптації та соціалізації [1].

Порушення інтелектуального розвитку – це стійке, явно виражене зниження пізнавальної діяльності, що виникло на основі органічного ураження центральної нервової системи, переважно головного мозку.

Дослідження вітчизняних науковців розкривають аспекти включення дітей з порушеннями інтелекту в інклюзивне освітнє середовище, зокрема особливості їхньої пізнавальної діяльності (О. Гаврилов, Ю. Галецька, А. Колупаєва, М. Матвеева, В. Ляшенко, Т. Євтухова, І. Іванова, А. Шевчук, О. Столяренко, О. Савченко), психолого-педагогічного супроводу дітей (В. Богданова, О. Чеботарьова, Г. Блеч, І. Гладченко, С. Трикоз) та їхніх сімей (С. Миронова, О. Мякушко, В. Шевчук, І. Сухіна, А. Чобанян), соціалізації та соціально-трудової адаптації (А. Висоцька, Н. Василенко, Л. Дробот, О. Сербова, І. Татьянчикова, Н. Ярмола), залучення дітей з ООП до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до

суспільних норм (А. Колупаєва, В. Бондар, В. Ляшенко, І. Іванова, А. Шевчук, О. Столяренко, О. Савченко).

Діти з інтелектуальними порушеннями в силу своїх психофізичних та індивідуальних особливостей не володіють багатьма знаннями і вміннями. Вони мають значні труднощі при комунікації з іншими людьми, схильні до неадекватних реакцій, не усвідомлюють своїх відносин з оточенням; особистий інтерес таких дітей завжди превалює над інтересами колективу. Якщо дитина і вступає в контакт, то спілкування дуже ускладнене тим, що вона не може правильно побудувати свої питання, у неї бідний словниковий запас, порушення мовлення, що негативно відбивається на процесі її адаптації. Починають формуватися негативні риси характеру. Через особливості розвитку (відсутність самостійності, безініціативність, неусвідомленість мотивів діяльності, неправильне розуміння верховенства потреб та інтересів) учні з інтелектуальними порушеннями безперечно потребують психолого-педагогічного контролю, керівництва поведінкою та діяльністю такої дитини [9].

Провідну роль у процесі адаптації дітей з ООП у соціальне середовище відіграють освітні заклади, в яких вирішуються питання адаптації шляхом створення спеціально організованої неперервної комплексної системи впливу.

З метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на здобуття загальної середньої освіти за місцем проживання, залучення сім'ї до участі в навчально-реабілітаційному процесі з урахуванням особливостей розвитку та потреб дитини, організація передумов для соціальної адаптації, подальшої інтеграції в суспільство дітей з особливими освітніми потребами стало можливим завдяки створенню в загальноосвітньому навчальному закладі спеціальних класів.

Спеціальні класи для навчання дітей із особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах – це окремі класи в загальноосвітніх навчальних закладах для навчання дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, у спеціально створених умовах.

Спеціальні класи комплектуються відповідно до особливостей психофізичного розвитку та навчально-пізнавальної діяльності дітей із вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату, тяжкими порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю [7].

У нашому навчальному закладі функціонує чотири спеціальні класи для дітей із особливими освітніми потребами, які мають порушення інтелектуального розвитку. В цих класах навчаються 26 дітей. Діти з порушенням інтелектуального розвитку розвиваються повільніше та інакше, ніж нормотипові діти. Їхній розвиток інколи нагадує схему «1 крок вперед, 2 кроки назад». Вони можуть не опанувати певні знання та навички. Наприклад, діти, які не вміють читати і ніколи не навчаються. Бо це – особливість їхнього мозку. Але вони можуть опанувати інші знання та навички. Ми вважаємо, що, перебуваючи в освітньому закладі, учні з інтелектуальними порушеннями мають можливість задовольняти і розвивати

свій творчий потенціал, отримувати навички адаптації до сучасного соціуму, а також отримувати допомогу в розвитку інтересів, засвоєнні знань (відповідно до своїх індивідуальних здібностей), повноцінно заповнювати простір вільного часу.

Спеціальні класи в освітньому закладі функціонують у спеціально створених умовах (однорідний контингент учнів, зменшена наповнюваність класів (груп), спеціальні навчальні плани, якими визначено години на корекційно-розвиткову роботу, адаптовані підручники, підготовлені вчителі), що дозволяє педагогам обрати оптимальні методи й прийоми навчання, які сприятимуть підвищенню пізнавальної активності учнів, розвитку їхніх творчих здібностей, стимулюванню самостійної діяльності дітей з ООП.

Всі діти із особливими освітніми потребами, незважаючи на нозологію, важко адаптуються до нових умов навчання в освітньому закладі. Спираючись на досвід роботи педагогів нашого освітнього закладу, які безпосередньо навчають дітей з порушеннями інтелектуального розвитку у спеціальних класах, ми можемо виокремити ряд ефективних методів, форм та прийомів, що полегшують процес адаптації таких учнів:

- співпраця з батьками;
- попереднє знайомство дитини із закладом, де вона буде навчатись, та педагогами;
- щоденний моніторинг емоційного стану дітей під час навчання;
- розвиток комунікативної сфери у дітей із ООП. Застосування альтернативних засобів комунікації;
- співпраця команди психолого-педагогічного супроводу;
- мотивація до навчання, позитивна підтримка учня;
- поступовість, покроковість та пропорційність навчального матеріалу;
- система заохочень та оцінка навчальних досягнень;
- застосування арттерапевтичних методів під час проведення корекційно-розвиткової роботи з дітьми з ООП.

Особливу увагу в процесі адаптації дитини з ООП до освітнього закладу ми приділяємо спільній роботі батьків, педагогів, соціальних педагогів та психологів. Педагогіка партнерства у процесі пристосування дітей з ООП до нових умов навчання сприяє створенню єдиного освітнього простору в освітньому закладі, який забезпечує гармонійний розвиток особистості, дозволяє розкрити потенціал дитини [8].

Проте під час взаємодії педагогів з батьками можуть виникати непорозуміння, конфлікти, різне ставлення до деяких питань виховання і розвитку їхніх дітей з ООП. Педагоги, психологи нашого освітнього закладу задля уникнення вищезазначених труднощів у роботі із батьками:

- забезпечують кожного з батьків необхідними методичними рекомендаціями, матеріалами та описом конкретних індивідуальних занять;
- надають психолого-педагогічні консультації щодо навчання та виховання дітей;

- проводять дискусії, бесіди, на яких обговорюються проблеми, що хвилюють батьків;
- навчають батьків способів гри з дітьми в домашніх умовах;
- інформують про прогрес їхньої дитини.

Усе це сприяє підвищенню компетентності батьків у вихованні та навчанні дитини з особливими освітніми потребами.

Зміна простору для дітей з ООП є травмуючим фактором та може призвести до дезадаптивної поведінки. Ми рекомендуємо проводити попередню роботу з ознайомлення дитини із приміщенням освітнього закладу, прокладанням маршруту від класу до вбиральні, до їдальні, до бібліотеки, медичного пункту, класів та приміщень, де передбачаються навчальні заняття. Велике значення має також і організація освітнього простору у класі (архітектурна доступність та безпека). Необхідно звернути увагу на розміщення учня в класі відповідно до його потреб, тобто поруч із вчителем за першою партою або ж навпаки – за останньою партою разом із асистентом. Попередньо вивчивши сенсорні особливості дитини, налаштувати належне освітлення в класі [6].

Під час навчання дітей із ООП у спеціальних класах ми щоденно проводим моніторинг їхнього емоційного стану. Це дозволяє нам обирати максимально ефективні методи навчання і виховання. Адже рівень працездатності дітей із особливими освітніми потребами знижений. Тому наявність у них негативного емоційного стану може значною мірою вплинути на результативність навчальної діяльності.

Дітям із особливими освітніми потребами надзвичайно важливо мати чіткий покроковий план дій, коли вони знають і розуміють, що за чим буде виконуватися. Це дає їм змогу почуватися впевненіше. Дуже важливо заздалегідь попереджати дитину із ООП про зміну розкладу чи незаплановані активності та мінімізувати періоди очікування виконання наступних завдань. Змушена бездіяльність і нерозуміння подальших дій можуть призводити до додаткового збудження і погіршення поведінки відповідно.

Комунікація є важливим чинником розвитку дітей із ООП, оскільки у процесі спілкування з оточенням дитина набуває досвіду, засвоює знання, але не всі можуть реалізувати цю потребу. Діти із особливими освітніми потребами часто мають проблеми з комунікацією, схильні до проявів неадекватних емоційних та поведінкових реакцій, в них домінує особистий інтерес над інтересами колективу, оскільки вони не завжди усвідомлюють себе частиною цього загального колективу. У дітей із інтелектуальними порушеннями самостійне мовлення може складатися з окремих слів або простих речень, а у значної частини дітей з інтелектуальними порушеннями тяжкого ступеня зв'язне мовлення взагалі не формується [6].

Працюючи з дітьми, в яких слабо розвинене або нерозвинене мовлення, ми використовуємо альтернативну комунікацію – невербальну (жести, міміка, картинки, фотографії, піктограми, положення тіла, емоційні прояви та ін.).

Навчання, розвиток, адаптація учнів з ООП неможлива без психолого-педагогічного супроводу. У нашому освітньому закладі організована цілісна діяльність щодо підтримки дітей із ООП та їхніх батьків. Вона складається із взаємопов'язаних компонентів:

- систематичного моніторингу психолого-педагогічного статусу дитини в динаміці її розвитку;
- створення оптимальних соціально-психологічних умов щодо ефективного розвитку дітей з ООП у соціумі;
- систематичної допомоги дітям з ООП у вигляді консультування з фахівцями, логопедичної корекції, психологічної підтримки тощо;
- систематичної допомоги батькам дітей з ООП та залучення їх до спільної командної роботи;
- організації життєдіяльності дітей з ООП в соціумі з урахуванням їхніх можливостей [3].

Для підвищення мотивації до навчання у дітей особливими освітніми потребами, на нашу думку, варто орієнтувати навчальний процес на сильні сторони дитини, можливість роботи в парах чи малих групах, враховувати інтереси дітей та поєднувати їх навчальними завданнями.

Поступовість, покроковість та пропорційність навчального матеріалу варто організовувати так: дітям можна пропонувати завдання, йдучи від найпростішого, поступово ускладнюючи; використовувати у роботі систематичні та заплановані вказівки щодо наступної діяльності чи зміни виду діяльності.

Варто відзначити, що дуже важливою у роботі з дітьми із особливими освітніми потребами є система заохочення. Дитина має бачити не лише кінцевий результат, але і свої проміжні досягнення. Під індивідуальні потреби дитини можна розробити наочні таблиці та графіки досягнень: зірочки, наліпки, картинки – усе це можна і треба використовувати тоді, коли є, за що хвалити дитину із ООП. Це може бути не лише досягнення в навчанні, але і приклади «правильної» поведінки, дотримання правил, виконання завдання чи його частини вчасно.

Одними із ефективних методів у практиці роботи з дітьми з ООП, на думку психологів та педагогів нашого освітнього закладу, є використання арттерапевтичних технік, казкотерапії, пісочної терапії, музикотерапії, лялькотерапії. Вищезазначені методи допомагають дитині з особливими освітніми потребами розширити уявлення про оточуючий світ та усвідомити його цілісність, розвинути моторику рук, отримати позитивні емоції, розвивати уявлення, проявити свою індивідуальність, позбутись своїх психологічних страхів, апатії.

У процесі арттерапії відбувається зцілення психіки дитини з ООП, і паралельно вона може знайомитися з навколишнім світом, формувати своє позитивне ставлення до нього.

Використання методів арттерапії дає можливість ефективно здійснювати профілактику і корекцією тривожності, пригніченості, соціальних страхів у дітей з особливими освітніми потребами [4].

Висновок. Діти з особливими освітніми потребами в закладах середньої освіти постійно відчують стан психологічного дискомфорту та напруги. А це так само може призвести до вироблення та закріплення в поведінці дитини способів дій, які в подальшому житті не дозволять їй проявити себе. А тому так важливо створити сприятливі соціально-психологічні умови для ефективної їх адаптації. Успіх у роботі із дітьми з ООП залежить від налагодженого позитивно-емоційного контакту з учнями, досягнення реальних цілей та освітніх завдань.

Отже, основними напрямками адаптації до освітнього простору для учнів з інтелектуальними порушеннями в спеціальному класі є:

- реалізація освітнього й корекційного процесів;
- формування культурної особистості того, хто навчається, його адаптація та інтеграція в суспільство;
- створення сприятливих умов для навчання, виховання й корекції відхилень у розвитку дітей з порушенням інтелекту;
- формування соціальних якостей особистості, які забезпечують соціальну адаптацію в соціумі;
- надання можливостей якісного навчання учнів і різнобічного їх розвитку.

У роботі з батьками важливо, по-перше, ознайомити батьків з ефективними способами, прийомами, стратегіями взаємодії з дитиною, урахувавши особливості розвитку, поведінки, наявних компетентностей та потенційних можливостей дитини; по-друге, сприяти розширенню знань батьків щодо особливостей розвитку, навчання і виховання дітей, шляхів подолання вікових криз, особливостей спілкування з дитиною на різних вікових етапах; по-третє, спрямувати зусилля на формування в батьків адекватної самооцінки та реакції на емоційно нестабільну поведінку дитини під час протікання вікових криз або загострення конфліктів з дитиною, чи у зв'язку із психофізичними порушеннями, які можуть провокувати соціально неприйнятну поведінку [6].

Слід відзначити, що педагогіка партнерства є ключовим елементом у створенні позитивних умов для адаптації дітей із ООП до навчання в освітньому закладі, де вони зможуть максимально розвивати свій потенціал, відчуватимуть підтримку та почуватимуть себе щасливими та захищеними.

Список використаних джерел та літератури

1. Горішна Н., Майчук О. Порушення інтелектуального розвитку у дітей: підходи до діагностики. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8, № 4. С. 528.
2. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі : навч.-метод. посіб. / Ярмола Н. та ін. Київ : ІСПП ім. М. Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

3. Колупасва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. Харків : Ранок, 2019. 304 с.

4. Кіпріянов І. Ю., Ковальчук Т. І. Використання арт-терапії у роботі з дітьми з особливими потребами. *Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]*. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2014. Вип. 5. С. 77–81.

5. Груцюк Н. Технології навчання дітей із інтелектуальними порушеннями помірною і тяжкою ступенів. *Майбуття*. 2023, липень–серпень. № 13–16. С. 57–59.

6. Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі : метод. посіб. / уклад.: О. В. Коган та ін. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. 80 с.

7. Про затвердження положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ МОН України від 09.12.2010 р. № 1224, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29 грудня 2010 р. за № 1412/18707. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1412-10>.

8. Шиленкова Л. В. Педагогіка партнерства – інноваційний підхід до функціонування та перспектив розвитку інклюзивної освіти в закладах загальної середньої освіти : проєкт. URL: <https://urok.osvita.ua/materials/osvita-diteyoop/pedagogika-partnerstva-innovacijnij-pidhid-dofunkcionuvannata-perspektiv-rozvitkuinkluzivnoi-osviti-v-zakladah-zagalnoi-serednoi-osviti/> (дата звернення: 31.10.2022).

9. Ярмола Н. А. Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі* : збірник матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальності педагогіки, психології та реабілітології. Київ, 2019. С. 249–251.